

СТАНОВИЩЕ

на проф. д. и. н. **ВАЛЕРИ СТОЯНОВ**
за дисертационния труд на **ПЛАМЕН АНГЕЛОВ ИВАНОВ**
Ислям и национализъм в Турция

представен за присъждане на образователната и научна степен „доктор” в област на висшето образование 2. *Хуманитарни науки*, професионално направление 2.2. *История и археология*, специалност „Нова и най-нова обща история“ (Нова история на балканските народи: Турция през XIX и XX век – Обществено-политическа история), разработен като самостоятелна докторантура с научен консултант доц. д-р ЙОРДАНКА БИБИНА към Катедра „История на Византия и балканските народи“ при Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“

Признавам, че с не особено въодушевление приех поканата да участвам в научното жури по обсъждане на дисертационния труд на г-н ПЛАМЕН ИВАНОВ. Колебанията ми бяха от лично естество, възпиращо досегашните ми пориви, без да се простират върху значимостта на темата, която намирам за актуална и определено дисертационна.

Г-н Пл. ИВАНОВ е следвал във Висшето военно училище в Шумен, което завършва през 1982 г. с военна квалификация ЗКПЧ и гражданска – педагог. След уволнението си от армията (1985) постъпва на работа като специалист в Министерство на културата. Изучава в продължение на 2 години турски език в ЦИЕК към СУ. Впоследствие се прехвърля в Министерство на външните работи като специалист по Турция и Близкия изток. Изкарва едногодишна преквалификация по Международен бизнес и икономически дейности в УНСС (1992-1993), после е изпратен като вицеконсул в Истанбул, Турция (1994-1997). След завръщането си работи като експерт в МВнР (1997-2002), съветник при българското посолство в Хага, Нидерландия (2002-2006), експерт при Атлантическия клуб (2010-2019), преводач в Държавната агенция за бежанците (2013-2019) и експерт в Института за публична политика (от 2019 г. досега) – неправителствена организация, основана през 2012 г. от дипломата доц. Здравко Попов.

Както проличава от справка, г-н ИВАНОВ не идва от традиционните академични среди. Но значителният професионален опит при изготвяне на аналитични материали, подготовката на лекции и семинари, преди всичко личните му наблюдения от работата в Турция, владееенето на турски език и достъпа му до допълнителна информация в МВнР го правят подходящото лице за ангажиране с избраната проблематика.

Трудът в обем от 409 стр. се състои от Увод, изложение в пет глави с различен брой параграфи и подпараграфи, Заключение и 17 Приложения с илюстративни материали, последвани от съответен научен апарат – Списък на съкращенията, Използвани термини, Библиография (групирана е според Публикувани извори, Монографии, Статии в периодични научни издания, Изследвания и доклади на институции, центрове, фондации и пр., като е отделено място и за „Текущ печат, медии“, без обаче това да се включва в номерацията). Самостоятелно място в края на труда е отделено на раздел „Историография“, съдържащ кратки сведения за български, турски и други чуждестранни автори, засягали един или друг въпрос от дискутираната тема.

Работата определено е била замислена като монография с по-широко предназначение, защото при нейното съдържание към заглавието „Ислям и национализъм в Турция“ са добавени и хронологичните рамки „(средата на XIX век – началото на XXI век)“, които липсват на титулната страница. Освен това заглавията и подзаглавията при отделните глави и параграфи са подробно описателни, подхождащи повече за учебно помагало или въобще за художествена книга в стила на възрожденските традиции, отколкото за строго научен дисертационен труд.

В Увода, след сравнително кратко описание на необходимостта от подобно проучване, задачите и целите на дисертацията, времеви обхват, използваните методологични подходи и видове източници (всичко това – събрано на 4 страници), се дават също сведения за „някои по-изтъкнати изследователи“ във връзка с дисертационната тема. Това навярно идва да замести обилният „историографски преглед“ на автори, теми и тези, който да очертае състоянието на проучванията и постигнатото ниво на познание, към което дисертантът да се опита после да добави собствения си научен принос. Справката, обаче, е във вид не на критично-аналитично изложение, а по-скоро под формата на кратки анотации за учени с техните основни произведения и тези, извлечени сякаш от прилежно подготвените подробни фишове за релевантната научна литература. Тя следва същата подредба, която съзираме и в раздел „Историография“ накрая – изброяване на данни за български, турски и „други“ учени. Самият автор препраща в забележка на стр. 21 към този заключителен раздел от дисертационния му труд, така че не мога да разбера логиката на това изкуствено разделяне – веднъж на 23 изследователи, намерили място в Увода, а после – на още 46 други учени, „приютени“ в заключителния раздел на дисертацията.

Изложението е структурирано в 5 основни глави с множество параграфи и подпараграфи. Първата глава има встъпителен характер – тя запознава читателя с основни положения в исляма и неговите интерпретации, обръща внимание на идеята за общоислямска идентичност в рамките на общността на вярващите (*умма*), която е различна от

националната общност (*миллет*), макар в рамките на Османската империя *миллетът* да е възприеман и като един вид „конфесионална нация“. Противопоставянето на двете понятия показва съдържащия се в тях конфликтен потенциал – ако мюсюлманската глобална общност намира корени в предписанията на Свещените книги, то на нацията и национализма се гледа като на нещо, привнесено в ислямския свят отвън, от враждебната към него християнска цивилизация в лицето на експандиращата Европа и САЩ.

Бих желал да обърна повече внимание на първата глава, очертаваща така да се каже канавата, върху която се открояват по-ясно процесите, описвани в следващите раздели. Дисертантът добре посочва комплексната същност на исляма, съчетаващ в себе си корелацията „религия – власт/управление“. За разлика от християнството, например, ислямът от самото си начало има политически характер, а *джихадът* се превръща в своеобразен негов шести стълб, разбран при това не като вътрешно усилие, борба с порока и самоусъвършенстване, а като външен *джихад* (война в името на исляма). Ислямът е предназначен за цялото човечество, което уж по рождение било мюсюлманско. Това означава, че и *уммата* би трябвало да е единна, в нея не бивало да се развиват други групови идентичности. Оправдава също и борбата за привличане (връщане) към исляма на „отделилите се“ от правата вяра други страни и народи. С това ислямът е политически (независимо от различните му дефинирания), а терминът „политически ислям“ става почти равнозначен на „ислямизъм“ като вид „религионизирана фундаменталистка политика“. Дисертантът определено ползва постиженията на специалистите ислямовеци, включително предпочитаната от тях терминология. Не съм убеден, обаче, че понятието „знамение“ е по-подходящо от оригиналното „ает, аят (*ayat*)“, превеждано някога не съвсем коректно като „стих“ и/или „част“ от текста (на Корана). Би могло да се запази арабският термин, а в бележка под линия да бъде уточнено неговото значение. По същия начин малко неясно е обяснението на прозвището *алевити* от името на *Ali* плюс наставката *-evi*, която означавала „средство“ или „отношение“. Всъщност, тук имаме работа с арабските относителни прилагателни, формирани чрез наставката *-î, -wî* (от араб. *-iy^{um}*), проникнали през османски в турския език. В този смисъл тур. *alevî* (алевити) е равнозначно на араб. *alawî* (алауити) – и двете групи се смятат за последователи на (спадаци към, отнасящи се до) Али, въпреки че представляват съвсем различни общности. Има навярно нужда от известно прецизиране в превода и на обичайните мюсюлмански възгласи. *Allah-u akbar* например е в превъзходна степен *ekber* (най-велик) от *kebîr* (голям, велик) и не е редно да се превежда алтернативно с „по-/най-велик“, въпреки че арабският език може би го позволява. Но свързано с името на Бога това не върви – по-велик от кого? Също и формулата *шахада* за засвидетелстване на вярата – *lâ ilâh-i ilâ'llah* би трябвало да се превежда (и разбира) буквално

– „няма [други] богове освен Аллах“, а не с обичайното „няма друг бог освен Аллах“, защото *ilâh* изглежда да е арабско мн. ч. от *lâh* (Бог/Нему), откъдето е произлязъл и „теонимът“ *Al-lah* (Бог-ът).

За разлика от исляма, появилият се през 17 в. национализъм, който от края на 18 в. довежда до създаването на нациите – граждански (на запад) и етнически (на изток), обхваща множество най-различни, но по-малобройни от *уммата* общности, идентифициращи се по определени признаци. Такава е и турската нация, търсеща корените си в миналото на тюркските народи. Авторът се спира на ролята на тюрките в световната история, но сведения за това той черпи главно от турската историография. Така той привежда и оспорвани тези като тази, че преди н. е. тюрките са били скити. Всъщност през IV в. пр. Хр. тюрки още не са съществували. Едва през 6 в. от н. е. те се споменават в китайските извори като *Tu'küe* (не *ту-ж/чүе*). Остаряло е и етимологизирането на името като „силни“ (*kuvvet, kudret*), но тази идея все още присъства в турската историопис, игнорирайки други обяснения за етнонима. Турска националистическа е и тезата, че тюрките са основатели на 16 големи империи (не „държави“, както пише авторът) – хунска, къок-тюркска, аварска и пр., вкл. монголската на Чингиз-хан. Що се отнася до самия Селджук, „бащата“ на селджукските тюрки/турци, да не забравяме, че преди да приеме исляма, той е служел при хазарите, а четиримата му сина са носели юдейско-християнски имена.

В останалите четири глави е използван хронологичен подход. В тях на основата на обществено-политическите събития от османската и турска история се отразяват проявите на национализъм и свързания с него или в борба с него ислямизъм, като се показва взаимовръзката между тях и се описват водещите дейци в сферата на националното (националистическо) и ислямското (ислямистично) начало в турския обществен живот. Това е и „сърцевината“, същинското „тяло“ на разглеждания научен труд. Истински „алманах“ за историята и спецификата на турския национализъм, който, за разлика от европейския, приютява в своята характерология и религиозния ислямски компонент. Турчинът се превръща в индивид с турско етническо съзнание и ислямска религиозна принадлежност. С времето секуларизмът от кемалистката епоха започва да отстъпва пред традиционните ислямски ценности, вкоренени в провинциалните селски райони на страната, за да се стигне до днешна Турция на Реджеп Т. Ердоган, която се стреми към ново геополитическо позициониране както на Балканите, така и сред Ислямския свят. Любопитно е да се научи, как един изявен националист като Джевад Атълхан, определян през Втората световна война като „турския Хитлер“, се превръща с времето в отявлен ислямист. Той участва по-късно и в сп. *Büyük Doğu* „Великият Изток“, както навярно и в създаденото през 1949 г. дружество „Велик Изток“ (*Büyük Doğu Cemiyeti*). Добре би било да се проследи, дали тези инициативи не са били свързани по един или друг начин

с масонството и неговата едноименна ложа. Авторът не си задава този въпрос, но в историята на масонството (така както и на ислямските братства) има предостатъчно примери за подкрепа на често противоположни политически субекти и движения. Въведеният след 1942 г. т. нар. Имуществен данък от 232% за арменци, 179% за евреи, 156% за гърци и само 4,9% за мюсюлмани на свой ред показва, че за турските националисти арменците са били – както и преди – по-големият проблем от евреите (т. е. едва ли може да се говори тук за „турски антисемитизъм“). Надявам се, че колегите от Журито, специалисти по история на Балканите в ново и най-ново време, ще дадат своята по-задълбочена оценка на тези ценни глави от дисертацията. Те очертават в детайли развитието на една съседна страна, към която България не може да бъде безразлична. Това, което ми прави впечатление в критичен план, обаче, са някои неточности, срещани при членуването в текста, изпускането на съответния определителен член там, където е необходим, което често затормозява прочита и прави стила на изложението по-тромав.

В Заключението накратко са обобщени тенденциите в историческото развитие на турското общество. Ататюрк, както и Мохаммад Р. Пахлави в Иран, са истинските реформатори на исляма с въведените от тях светски, универсални образци. Но реформите не успяват да превърнат Турция в действително светска държава от европейски тип. С времето религията възстановява позициите си в турското общество. Авторът откроява три етапа в оформяне на турската национална идентичност: 1) при *кемализма* тя е секуларна турска с малка доза номинален ислям в личен и културен план; 2) в периода на *турско-ислямския синтез* турският национализъм все повече означава и един вид „ислямски“ национализъм и като такъв става обединяващ фактор за турците; 3) през последните десетилетия се очертава промяна в посока на „повече ислям“, с което се „възражда“ традиционната турска идентичност. При така очертаната тенденция звучат малко странно оптимистичните заключителни редове, че макар консерватизмът да пречи в страната да пуснат дълбоки корени и други „идейности“ (либерални, леви, а и кемализъм), в по-дългосрочен план модернизационните процеси щели да доведат до неговото отслабване и ще потвърдят непреходната стойност на кемалисткото наследство. Струва ми се, че съвременното развитие на света предлага и други възможни опции за бъдещето на Турция. Тя и без това се изгражда като самодостатъчен регионален център. А при все порастящото значение на исляма в турското общество дали ще бъде само (анти)утопия визията за нейното трансформиране в един своеобразен нов халифат? Темата е толкова щекотлива и актуална, че просто „плаче“ за политическа прогностика. Тя – естествено – отсъства в заключението. Както липсва и каквото и да било мнение относно влиянието на разглежданите процеси в страната върху „външните“ (включително българските) турци.

Приложенията и справочният апарат на дисертацията са богати. Литературата например съдържа 482 заглавия, повечето от които цитирани в текста. Авторефератът (от 44 с.) отразява вярно съдържанието на труда и систематизира неговите приноси. По темата авторът е публикувал 3 статии в престижни издания като *Исторически преглед*, *Минало* и *Международни отношения*. Последната от тях е с разминаване в заглавието както е дадено в Списъка с публикации и в самото копие на статията. Прави впечатление, че работите са били представени за печат преди датата на отчисляване на докторанта с право на защита (2016). Една от работите е публикувана със закъснение през 2021 г., а другите две са от 2015 и 2016 г. В тази връзка у мен се поражда въпросът, защо дисертантът няма и по-нови публикации по темата? Времето след 2016 г. е напълно достатъчно да предложи такива, ако възнамерява и занапред да се занимава с наука. Надявам се, че шестте години от датата на отчисляване не са формална пречка за правомерността на процедурата по защита на доктората. За съжаление, предоставената ми документация не е достатъчно пълна, за да мога да си съставя собствено мнение по въпроса.

Независимо от някои критични бележки съм на мнение, че трудът на г-н ПЛАМЕН ИВАНОВ притежава нужните качества да бъде защитен като дисертация за придобиване на образователната и научна степен „Доктор“. Темата е актуална и разработена обстойно, а изводите, до които се достига, звучат убедително и аргументирано. Тъкмо в това са и основните приноси на дисертанта.

Ето защо давам положителната си оценка и призовавам уважаемото Научно жури да присъди на г-н ПЛАМЕН АНГЕЛОВ ИВАНОВ образователната и научна степен „Доктор“ в област на висшето образование 2. *Хуманитарни науки*, професионално направление 2.2. *История и археология*.

София, 27.07.2022

(проф. дин ВАЛЕРИ СТОЯНОВ)